

ITINERARIOS ESCOLARES, FAMILIA E DIVERSIDADE SOCIAL

nunha comunidade rural galega

Pablo Angel Meira Cartea

Universidade de Santiago de Compostela

"o difícil de explicar en canto a cómo os mozos de clase media conseguen traballos de clase media é por qué os demais lles deixan. O difícil de explicar respecto a cómo os mozos de clase obreira conseguen traballos de clase obreira é por qué eles mesmos o consenten".

PAUL WILLIS

Cando se estudia o tratamento educativo da diversidade, un dos tópicos máis frecuentes é a problemática que presenta a adaptación social e cultural da escola ás áreas xeográficas de perfís rurais. As investigacións que se veñen realizando sobre o estado da escola rural insisten na inadaptación desta institución ás peculiaridades do espacio no que ten que intervir. Inadaptación que ten consecuencias directas nas desvantaxes que sofren os escolares destes medios para promoverse no escalafón académico máis alá do ensino obrigatorio.

Como principal factor causante desta inadaptación entre escola e comunidade rural sitúase, de forma recorrente, a distancia entre a cultura académica que lexitime e transmite a escola, esencialmente "urbana", e a cultura na que se opera, por inmersión, a socialización primaria dos individuos, no seo da institución familiar e no contexto de institucións comunitarias que vehiculan a cultura e a organización social "tradicional".

Unha limitación que pode xeneralizarse a boa parte destas análises é que soen facerse dende a propia institución escolar, e sobre os diversos elementos que a integran: sobre a calidade da infraestrutura escolar ou dos materiais didácticos, sobre os servicios complementarios e de apoio, sobre as taxas de éxito ou fracaso entre a poboación estudante, sobre a selección do currículo, sobre o papel dos mestres, sobre as rela-

cións da escola coa comunidade, etc., e dicir, toman como unidade de estudo a escola ou a rede escolar dunha área rural. Aínda sendo necesarias, estas aproximacións ofrecen escasa información sobre a lóxica a través da cal se opera a súa disonancia e a súa inadaptación social e cultural nun contexto campesino: non se aproxima a cómo os individuos, as familias e as comunidades rurais afrontan a relación coa propia institución escolar, nin a cales poden ser as claves antropolóxicas e sociolóxicas que operan, na práctica cotiá, as disonancias que finalmente se producen.

Para intentar comprender que sucede nesta outra cara do desencontro entre a escola e as comunidades rurais, pode ser interesante expoñer algúns resultados dun traballo de investigación etnográfica que tiven a posibilidade de realizar entre os anos 1988 e 1992.¹ Con el se pretendía acadar unha comprensión en profundidade do complexo de factores que inciden na construción das traxectorias de inserción dos xoves dunha comunidade rural e compesina galega, analizando a diversidade de estratexias de socialización e de pautas

culturais que se poñen en xogo neste proceso. Na construción e reconstrución etnográfica de ditas traxectorias de inserción ocuparon un lugar relevante os itinerarios académicos, dende a súa extensión o percorrido ata a interpretación dende a experiencia biográfica dos suxeitos e das súas familias do cómo e do por qué se configuran determinadas expectativas e prácticas en relación á adquisición (ou non) de capital académico e, en xeral, en relación ás insitucións escolares ou para-escolares (cursos de formación ocupacional, academias privadas...).

O xermolo do que xurdiu esta investigación etnográfica foi un estudo realizado en 1988 sobre as probabilidades de acceso en Galicia ós diferentes niveis de ensino. Partindo dos datos do Censo Nacional de Poboación de 1981 (MEIRA, 1991), o obxectivo era calculalas as probabilidades de acceder a cada nivel educativo, atendendo á orixe social dos suxeitos; orixe establecida a partir da categoría censal, que identifica a profesión declarada polo cabeza de familia.²

1. Este estudio foi realizado como traballo de Tese Doutoral co título de *La inserción social en los jóvenes de la Galicia rural: perspectivas escolares, familiares y profesionales en un contexto local*. Está publicado en formato de microfichas polo Servicio de Publicacións e Intercambio Científico da Universidade de Santiago de Compostela (Santiago de Compostela, 1993).

2. Na actualidade estamos preparando unha análise similar a partir do Censo Nacional de Poboación de 1991.

Un dos resultados máis significativos do mencionado estudio apuntou como as diferencias máis grandes na probabilidade de ser promovidos dentro do sistema educativo producíanse entre suxeitos de orixe campesiña, fillos e fillas de "pequenos propietarios agrarios" (categoría que en Galicia caracteriza a situación do 90% das explotacións campesiñas), e os suxeitos de orixe entre as clases medias e medias-altas, por exemplo fillos e fillas de "profesionais da administración", ou de "empesarios con asalariados". Así, por cada individuo de familia pequeno campesiña que chega a realizar estudos superiores, fano 13 de familias de profesionais, técnicos ou asimilados por conta propia, 5 fillos de empresarios con asalariados, ou 8 fillos de profesionais, técnicos ou asimilados, por conta allea.

A explicación máis sinxela, pero tamén tópica e incompleta, destas diferencias apunta á unha causalidade mecánica de carencias económicas ou ambientais. Pero este tipo de argumentos non descubren nada

ou case nada do que realmente sucede. Non explican, por exemplo, cómo se constrúen na práctica social itinerarios académicos de duración e traxectoria tan dispar, ou cómo tais itinerarios responden a lóxicas de inserción social que, ó mesmo tempo, hai que asociar a culturas de clase diferenciadas.

Para analizar precisamente a diversidade de prácticas e estratexias sociais e culturais que determinan estas diferencias, iniciamos unha investigación etnográfica³ sobre cómo os xoves dunha comunidade rural concreta resolven a súa entrada na sociedade adulta, así como sobre cal é o papel que xogan nese proceso de diversificación social institucións como a familia, a escola ou a propia comunidade.

O obxectivo principal do estudio era indagar nas pautas de transición da infancia ó "status" adulto, no contexto dunha comunidade rural. Esta comunidade, o Concello de Brión, exemplifica unha situación de cambio social que se produce de

3. Aínda que calificamos esta investigación como etnográfica, no seu deseño séguese un proceso de triangulación metodolóxica, no cal foron utilizadas técnicas cuantitativas (un cuestionario previo) e cualitativas (entrevistas en profundidade, proceso de inmersión na comunidade, estudo de casos...), e de triangulación teórica, intentando integrar perspectivas disciplinares da Antropoloxía e da Socioloxía da Educación. Quizais, seguindo a Goetz e Lecompte (1988), a denominación máis axeitada para un deseño destas características sexa a de investigación "cuasi-etnográfica".

forma máis acelerada dende os anos setenta. O cambio aludido defínese polo abandono progresivo dun modelo agrario tradicional, orixinalmente de subsistencia e de organización económica familiar, para pasar a depender dunha economía de mercado, dentro da cal só poden sobrevivir, a medio e longo prazo, un pequeno número de explotacións agropecuarias. Dentro das mutacións provocadas por este proceso, a maior parte da poboación, orixinalmente campesiña, ten que optar por outras alternativas: a emigración e a economía asalariada dependente de mercados de traballo externos, co predominio dos activos ocupados na industria e, sobre de todo, nos servizos e na construción.

Neste contexto tamén nos interesaba indagar en como tales cambios estruturais tiñan a súa expresión en cambios a nivel das estratexias de socialización interxeracional. É dicir, como os diferentes "grupos sociais" que constitúen unha sociedade aparentemente

homoxénea adaptan, transforman ou crean novas estratexias e prácticas culturais para integra-los xoves nunha realidade social, económica e cultural que xa non é a mesma na que se criaron as xeracións precedentes.⁴

Por utilizar unha expresión máis gráfica: intentamos indagar en como os fillos de familias campesiñas que manteñen a súa condición (en decadencia) de campesiños que entran no que se da en chamar "proletariado simbiótico" (que compaxina os labores nunha pequena explotación familiar cun traballo asalariado); de campesiños que acceden a un novo "status" de "empresarios agrarios"; ou de sectores de "clase media" (comerciantes, pequenos industriais, emigrantes retornados, funcionarios, asalariados...) resollen, dende as súas diferentes posicións sociais e de cultura de clase e dentro da mesma comunidade, a inserción nunha sociedade en mutación.

4. Os estudos sobre a relación ente os cambios estruturais que afectaron e afectan o campesiñado europeo durante este século e os procesos de socialización interxeracional son relativamente escasos. Entre os que tivemos posibilidade de consultar destacaríamos os de Reboul (1981), Champagne (1979, 1986) e Champagne e Maresca (1986), centrados nos cambios habidos nas pautas de sucesión e de relación interxeracional en comunidades campesiñas francesas, os de Iturra (1990a, 1990b) sobre a evolución das estratexias e modos de crianza nunha comunidade rural portuguesa, o de Casaseca (1990) sobre a evolución das pautas enculturadoras nunha área de montaña do norte español, e o de Méndez (1988) sobre a socialización da muller rural e a evolución do seu papel en relación cos cambios sociais e económicos que se veñen producindo nunha comunidade campesiña galega.

O Concello de Brión está situado a 15 Km de Santiago de Compostela, no cuadrante sudoeste da provincia de A Coruña. Ocupa unha extensión aproximada de 75 km², distribuídos en oito parroquias e cunha poboación de feito de 5.736 habitantes (Censo de Poboación, 1991). O seu perfil socioeconómico representa unha sociedade agraria en transición, caracterizada pola avanzada desaparición dunha agricultura e gandería de subsistencia e a transformación das formas sociais e culturais a ela asociadas. A poboación ocupada no sector primario aínda é maioritaria, pero obsérvase un incremento progresivo dos activos no sector servicios e na construción. A importancia da chamada "economía simbiótica", na que se complementan o traballo na explotación agraria familiar (EAF) con traballos asalariados máis ou menos estables é un dos indicadores máis claros do cambio estrutural que se está a producir.

Dado que, fora do sector agrario, o mercado de traballo local ofrece escasas alternativas, existe unha clara dependencia laboral dos núcleos urbanos próximos, sobre todo da cidade de Santiago. A proximidade deste núcleo urbano, e da vila de Negreira, limita un dos factores que

tradicionalmente se consideraron como determinantes no abandono da poboación escolar de áreas rurais ó remate dos estudos obrigatorios. Tanto nunha coma noutra localidade existe unha ampla oferta de centros de ensino secundario, sexa de Formación Profesional ou de Bacharelato, e de ensino superior -no caso de Santiago-. A súa proximidade xeográfica e unha rede de comunicacións suficiente permitirían o desprazamento diario dos potenciais estudantes (tal como sucede, por exemplo, cos e cas xoves que traballan na cidade), limitando o custe que un itinerario académico de longa duración podería ter para a economía familiar pequeno campesiña.

Segundo o Padrón Municipal de Habitantes de 1986, en Brión había 975 xoves entre 12 e 21 anos, que tiñan por tanto en 1989 entre 17 e 26 anos. Este intervalo de idade foi o seleccionado para realiza-la investigación da cal está extraído este artigo.

Para defini-los trazos da poboación xuvenil de Brión realizamos unha enquisa a unha mostra representativa, integrada por 200 xoves seleccionados ó chou. Os resultados desta indagación inicial e exploratoria permitiron identificar unha serie

ITINERARIOS ACADÉMICOS BÁSICOS. VARÓNS E MULLERES (PORCENTAXES)

Táboa 1

ITINERARIOS	♂	♀	Total
1. 1º Ciclo EXB → Abandono	1,1	–	0,5
2. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → Abandono con CE	4,5	3,7	4,1
3. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → Abandono sen CE	18,2	14,9	16,4
4. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → Fin	4,5	6,5	5,6
5. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → FP1 → Fin	1,1	–	0,5
6. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → FP1 → FP2 → Fin	1,1	–	0,5
7. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → Fin	18,2	34,5	27,2
8. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → FP1 → Abandono	6,8	1,9	4,1
9. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → FP1 → En curso	2,3	2,8	2,6
10. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → FP1 → Fin	4,5	1,9	3,1
11. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → FP1 → FP2 → Abandono	1,1	–	0,5
12. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → FP1 → FP2 → En curso	4,5	3,7	4,1
13. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → FP1 → FP2 → Fin	7,9	6,5	7,2
14. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → Abandono	2,3	4,7	3,6
15. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → En curso	2,3	5,6	4,1
16. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → Fin	2,3	1,9	2,0
17. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → Diplomatura → En curso	3,4	1,9	2,6
18. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → Diplomatura → Fin	1,1	–	0,5
19. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → Licenciatura → En curso	5,7	5,6	5,6
20. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → Licenciatura → Fin	–	2,8	1,5
21. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → Abandono → FP1 → En curso	1,1	0,9	1,0
22. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → Abandono → FP2 → En curso	1,1	–	0,5
23. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → BUP/COU → Abandono → FP1 → FP2 → Fin	1,1	–	0,5
24. 1º Ciclo EXB → 2º Ciclo EXB → GE → Outras opcións	3,4	–	1,5
TOTAL (N=195, n♂= 88, n♀= 107)	100,0	100,0	100,0

CLAVE: CE Certificado de Escolaridade
 GE Graduado Escolar
 FP1 Formación Profesional de 1º Grado
 FP2 Formación Profesional de 2º Grado

de traxectorias de inserción social típicas, dentro das cales puidemos definir ata 24 itinerarios académicos distintos (ver Táboa 1). A efectos de sintetizalos de cara ó traballo etno-gráfico, consideramos que se podían resumir en catro itinerarios académicos básicos. Estes serían os seguintes:

- En primeiro lugar, destacan aqueles itinerarios caracterizados pola súa curta duración. Son os maioritarios, e veñen representar unha proporción de seis de cada dez xoves do municipio. Dentro desta categoría considerámo-los abandonos da EXB antes de rematala ou ó rematala, xa sexa con Graduado Escolar -que acreditaría a posibilidade de continua-la vía académica que da acceso ó ensino superior- ou co Certificado de Escolaridade -que acreditaría o seu "fracaso escolar".

- A este primeiro grupo engadimos aqueles xoves que seguen estudos de Formación Profesional ou de Bacharelato, pero que os aban-

donan antes de rematalos, categoría na que se encadraría un de cada dez xoves.

- Un terceiro grupo, en proporción de dous de cada dez xoves, realiza estudos de Formación Profesional completos".⁵

- Finalmente existe un grupo, que non acada a proporción de un de cada dez xoves, que cursa estudos universitarios medios ou superiores.

Antes de entrar na análise das prácticas educativas e culturais que configuran cada un destes itinerarios, é necesario explicar, como paso esencial para a comprensión da súa lóxica social, as traxectorias de inserción socio-laboral e os contextos socio-familiares nos que cada un deles adquire todo o seu significado. Para iso centrareime en dous extremos: os itinerarios académicos de curta duración, os máis típicos, atendendo a súa frecuencia na comunidade estudiada, e os itinerarios académicos de longa duración, os máis

5. Un dos datos máis sobresaíntes aportados pola enquisa inicial sobre os itinerarios académicos é a inexistencia de xoves que, despois de recibirlo Certificado de Escolaridade, continuasen estudos secundarios na rede de Formación Profesional.

atípicos, seguindo tamén o mesmo criterio.

A. ITINERARIOS ACADÉMICOS DE CURTA DURACIÓN

Este tipo de itinerarios, que empezan e rematan no ensino obrigatorio, preséntanse asociados a dúas traxectorias de inserción, diferenciadas atendendo á variable sexo.

A TRAXECTORIA MASCULINA responde ó seguinte perfil. A orixe familiar sitúase entre o campesiñado en decadencia ou entre familias que subsisten gracias ó recurso á economía simbiótica. A súa escolarización iníciase sen realizar previamente a etapa preescolar, e desenvólvese completamente en centros escolares do propio concello; os dous ou tres primeiros cursos, nunha unitaria parroquial, e o resto do ensino obrigatorio, no Colexio Público situado na capital do municipio. O abandono soe producirse entre os 14 e os 16 anos, normalmente acumulando xa algún curso ou cursos de atraso, e con independencia de obter

o Graduado ou o Certificado de Escolaridade.

A entrada no mercado de traballo faise de forma prematura, frecuentemente antes de cumprir a idade laboral mínima dos 16 anos, e sen cualificación laboral algunha. Nestas circunstancias, as únicas opcións de emprego están na economía somerxida, en ocupacións escasamente remuneradas, sen garantías sociais e sufrindo duras condicións de traballo (horarios de máis de oito horas, inexistencia de días libres e vacacións, traballo nocturno...). As ocupacións máis frecuentes son as de camareiros e pinches de cociña (no sector servicios da cidade de Santiago), ou de peóns da Construcción (en pequenas empresas locais).

Esta etapa prolóngase ata os 18 ou 19 anos, interrompida polo Servicio Militar. A importancia desta fase radica en que nela soe producirse a "aprendizaxe informal" dun oficio, ó mesmo tempo que se accede a unha complexa rede de relacións sociais, de capital social,⁶ enraizadas na familia e na comunidade. Expe-

6. A importancia do capital social ou relacional na configuración dos itinerarios laborais dos xoves foi extensamente analizada por Requena (1991) nun estudo que recolleu unha mostra de xoves da cidade de Málaga. Nas súas conclusións afirma que "las redes sociales generan una estructura paralela o estructura no oficial que satisface las necesidades de integración ocupacional de una forma particularista", e que "las relaciones de amistad han demostrado ser las más operativas que cualquier otro tipo..."

riencias e relacións que serán fundamentais para a configuración do seu itinerario vital posterior.

Ó rematalo Servicio Militar, estes xoves buscan unha maior estabilidade laboral, facendo vale-la experiencia, as aprendizaxes e as relacións adquiridas na etapa anterior. O seu obxectivo é acceder ó mercado de traballo oficial, aínda que sexa en condicións precarias, con contratos temporais de curta duración e con soldos que superan escasamente o mínimo interprofesional. Nesta situación, de relativa estabilidade, entre os 21 e os 25 anos, contráese matrimonio e tense xa o primeiro fillo. Cómpre destacar que estimamos que entre un setenta e un oitenta por cento destes matrimonios se producen precedidos dun

embarazo “non desexado”.⁷ A situación de precariedade antes e despois de constituír un núcleo familiar propio e de adquirir responsabilidades parentais supérase, en grande medida, gracias ó apoio das familias de orixe.⁸

Dende unha perspectiva macrosociolóxica estamos diante dun cambio xeracional que supón, en termos de clase, un claro exemplo de mobilidade horizontal: xoves de orixe campesiña que pasan a integrarse nos estratos máis baixos das clases asalariadas. Sen embargo, este proceso de proletarización non permite asimilar este grupo social emergente ó proletariado urbano: aínda ocupando unha posición social xerarquicamente equiparable, a marea da cultura campesiña na que se sociali-

7. Introducimos esta expresión entrecomillada diante da ambigüidade dos datos recollidos no traballo de campo. Nos casos estudados a través do método de historias de vida de xoves casados e con descendencia, o embarazo previo ó matrimonio só aparece cando a relación de parella se describe como unha “relación estable” e cando o proxecto de matrimonio e a aceptación familiar non xeneran problemas. En tódolos casos que puidemos analizar en profundidade, os propios xoves consideraron que, si ben o embarazo precipitara o matrimonio, a decisión de casar xa estaba tomada de antemán.

8. As estratexias de sucesión e herdanza, así como as pautas de reciprocidade interxeracional, propias da sociedade campesiña tradicional en Galicia, manteñen un alto grao de vivencia no territorio estudado. E elo aínda a pesar de que as estruturas socioeconómicas nas que se xeraron e xustificaron están en práctica decadencia. É esta pervivencia a que explica, por exemplo, que os novos matrimonios, en contraste coas prácticas de neolocalidade propias da cultura urbana, pasen a residir na maior parte dos casos coas familias de orixe, cunha certa dominancia de pautas virilocais (pola preeminencia dos varóns primoxénitos no acceso a herdanza). Na práctica, esto non só supón residir na mesma vivenda e compartir o mesmo espacio (no que se poden superpoñer ata tres diferentes xeracións configurando unha familiar extensa polinuclear), senón tamén crear unha unidade económica e social con claras repercusións sobre a socialización da terceira xeración (destacar, por exemplo, a importancia que adquiren os avós na educación dos netos).

zan, aínda que xa moi alterada, relativiza e distingue socialmente a súa posición.⁹

A TRAXECTORIA FEMININA responde ó seguinte perfil. A orixe familiar sitúase tamén entre o pequeno campesiñado en decadencia, ou no denominado proletariado simbiótico. De forma similar ós varóns, a escolarización iníciase co ensino obrigatorio, e o abandono do itinerario académico prodúcese co remate desta etapa. Como característica diferencial cos varóns do mesmo grupo, son máis as mulleres que deixan os estudos, aínda obtendo o Graduado Escolar (véxase táboa 1), abandonando tanto a posibilidade de segui-la vía do Bacharelato como a da Formación Profesional.

Entre o momento de abandonar a escola e ata os 18 ou 21 anos, desenvólvese o que denominamos como unha "etapa de espera". Nela a actividade principal destas xoves é a axuda doméstica na casa familiar de orixe (tanto nos "labores do fogar", coma naqueles vencellades á explotación agraria familiar), actividade que sole compaxinar con ocupacións, case sempre de carácter ocasional, na economía somerxada.¹⁰

O matrimonio aparece como único horizonte vital nesta etapa de espera. A unha idade temperá, entre os 18 e os 21 anos, accedese ó matrimonio (con frecuencia precedido dun embarazo), e case sen solución de continuidade ten lugar o nacemento do primeiro fillo.¹¹ Xa casada, a súa ocupación principal e única vai se-la

9. A barreira social e cultural que separa ós xoves brioneses dos xoves proletarios dos núcleos urbanos próximos é claramente perceptible nas prácticas de lecer e nas pautas de emparellamento e matrimonio. Aínda que a proximidade xeográfica de Santiago permite que os dous grupos coincidan en espazos de lecer comúns, os contactos entre eles son limitados o superficiais. De feito, a constitución de parellas mixtas con xoves de ambos entornos é un feito excepcional e atípico, e a consolidación destes emparellamentos nun matrimonio aínda o é máis. De feito, resulta máis probable que un ou unha xove de Brión chegue a casar con xoves de áreas rurais xeográficamente máis alonxadas que a cidade de Santiago, definindo un fenómeno que poderíamos calificar como de "endogamia social".

10. Como ocupacións máis frecuentes nesta etapa destacan a asistencia doméstica por horas e os traballos de confección para pequenas industrias da zona e pertencentes o ramo do téxtil.

11. Os matrimonios xoves solen ter o segundo fillo denantes dos 27-28 anos. Nas parellas que tivemos ocasión de estudar en profundidade a percepción do número de fillos ideal sitúase xeralmente en dous. Esta expectativa contrasta co valor que un número elevado de fillos tiña na familia rural tradicional, factor que se consideraba clave nas estratexias de subsistencia económica e de reprodución social. Os argumentos para limitar a dous o número de fillos desexados coinciden cos que podería presentar calquera parella noutro grupo social: as limitacións económicas, o custo crecente da crianza, o incremento que suporía no traballo doméstico...

crianza do ou dos fillos, e as “tarefas do fogar”, que poden incluír, como na etapa anterior, a tarefa subsidiaria de axuda na explotación agraria familiar.¹²

B. ITINERARIOS ACADÉMICOS DE LONGA DURACIÓN

Nos antípodas sociais dos perfís de inserción que acabamos de expoñer, aparecen aquelas traxectorias nas que a inversión intensiva e extensiva en capital académico é o factor definitorio máis importante.

A orixe social dos xoves enmarcados nestas traxectorias, que só llegan a supoñer un de cada dez xoves da comunidade estudiada, está maioritariamente entre familias de campesiños acomodados, ou de pequenos industriais, comerciantes e profesionais que residen no municipio. Aínda que poidan parecer colectivos sociais con escasas afinidades, teñen en común a disposición dun capital social e cultural que os dife-

rencia do extracto maioritario do pequeno campesiñado, ou responden a cambios substanciais no volume do capital económico da unidade familiar (por exemplo, emigrantes retornados que puideron “facer fortuna”).

A experiencia escolar incíase xa no Preescolar. Esta etapa e os primeiros anos do ensino obrigatorio decorren en centros de ensino da propia comunidade. Por regra xeneral, en 5º ou 6º curso de primaria, as familias desprazan os seus fillos a algún centro de ensino de Santiago, preferentemente privado, no cal continúan os estudos de Bacharelato e o Curso de Orientación Universitaria. Entre os 18 e os 23 anos cursan estudos universitarios, tamén en Santiago. cando os rematan buscan a súa inserción profesional en postos relacionados coa súa formación superior. Precisamente, o acceso a un emprego estable e a consecución de autonomía económica debuxan o seu horizonte ideal de inserción social; mentres que a creación de familia propia e o acceso a responsabilidades paren-

12. A transformación do rol da muller nas sociedades campesiñas en proceso de cambio social é analizado por Alonso, Sampedro e Vicente-Camarero (1991) nun estudio global sobre o Estado Español. Nel afirmase que estase a producir unha “quebra” na relación da muller rural co seu entorno social, proceso no que constatan unha profunda escisión entre os roles sociais e laborais das mulleres xoves e das mulleres de xeracións precedentes. Non obstante, destacan que o acceso das xoves de medios rurais ó mercado de traballo asalariado é moi limitado e en ocupacións subvaloradas pola súa propia condición feminina. En concordancia cos resultados da nosa investigación, tamén conclúen que cando se asume o papel de “esposa”, este pasa a ser o principal referente do seu rol social.

tales pospóñense conscientemente máis alá dos 30 anos.¹³

Diante de itinerarios escolares e de traxectorias de inserción social con liñas tan diverxentes dentro dun mesmo e relativamente homoxéneo espacio social, son moitas as interrogantes que se poden formular. Na súa resposta pódense atopar algunhas das claves para comprende-la xénese da súa diversidade social e, con isto, tamén algunhas das claves para reflexionar sobre o traballo pedagóxico nas escolas rurais en relación coas comunidades nas que están ubicadas, na busca sempre de vías de transformación crítica. Algunhas destas interrogantes poderían ser:

- ¿Cal é o papel da institución escolar na construción de cada un destes itinerarios?
- ¿Cómo son interpretadas as funcións da escola por outros axentes e institucións socializadoras da comunidade, e, principalmente, pola

familia?, e ¿cómo son interpretadas polos propios xoves?

- ¿Que estratexias, en relación coa inversión en capital académico, se desenvolven dende cada posición social?, ¿a qué prácticas educativas da lugar cada unha delas?
- ¿Como son percibidas dende a institución escolar as prácticas familiares en relación ca escola?

Aproximar respostas a cada unha, supón avanzar na interpretación do material etnográfico recollido para a construción das historias de vida de 29 xoves da comunidade na que realizámo-lo noso estudio.¹⁴

O contraste entre os itinerarios vitais de xoves que se identifican cos arquetipos académicos e de inserción social que acabamos de esquematizar permite identificar dúas estratexias de inversión en capital académico claramente diferenciadas. Cada unha delas susténtase en

13. Como dato relevante é necesario apuntar que neste grupo as diferencias atribuíbles á variable sexo non son relevantes.

14. Non é este artigo o lugar apropiado para explicar con máis detalle os presupostos teóricos e metodolóxicos do enfoque sociobiográfico no que se baseou a construción das historias de vida. Como orientación bibliográfica para achegarse a esta perspectiva aconsellamos a obra fundamental de BERTAUX (1977, 1980, 1981), un dos seus grandes impulsores na década dos oitenta. Tamén nos parece especialmente valiosa a recopilación realizada por NOVOA e FINGER (1988) e publicada en Portugal que contén valiosas aportacións, entre outros de F. Ferraroti, G. Pineau ou P. Dominice. En castelán recomendamos a recente publicación de PUJADAS (1992), unha excelente introdución para achegarse as posibilidades teóricas e instrumentais do método biográfico para as ciencias sociais.

concepcións, significados e lecturas diferentes sobre as funcións da institución escolar, sobre as prácticas educativas familiares para afrontar un itinerario de “éxito” e sobre o valor prospectivo da inversión que nela se realiza: da súa “rendibilidade económica”, da súa “rendibilidade temporal”, do valor das credenciais

académicas e da cultura escolar que se imparte.

Como afirmamos con anterioridade, existe unha correspondencia entre os itinerarios académicos de curta duración -de fracaso ou abandono xa no ensino obrigatorio- e a pertenza a familias campesiñas en

TABOA 2: Configuración mostral según o “idioma que falan con...”. Mostra de xoves de Brión, N=195 (% sobre o total e, entre paréntese, % restando a alternativa “non pertinente”).

	NS/NC	SÓ EN GALEGO	SÓ EN CASTELÁN	OS DOUS IGUAL	NON PERTINENTE (*)
— Coa túa nai	----	92,3 (94,2)	3,6 (3,7)	2,1 (2,1)	2,1
— Co teu pai	----	85,1 (94,3)	4,1 (4,6)	1,0 (1,1)	9,7
— Cos teus abós	0,5 (0,6)	71,8 (92,1)	4,1 (5,3)	2,1 (2,6)	21,5
— Cos teus irmáns/irmás	----	77,4 (89,9)	4,6 (5,4)	4,1 (4,8)	13,8
— Co teu xefe	1,5 (3,4)	30,3 (67,0)	9,2 (20,4)	4,1 (9,1)	54,9
— Cos teus profesores/as	4,0 (5,9)	21,0 (30,1)	22,6 (32,3)	22,1 (31,6)	30,3
— Co teu/túa noivo/a ou esposo/a	1,5 (2,4)	53,3 (83,2)	7,2 (11,2)	2,1 (3,2)	35,9
— Cos amigos/as	0,5 (0,5)	81,5 (81,5)	3,6 (3,6)	14,4 (14,4)	----
— Nos pubs e discotecas	----	74,9 (74,9)	5,1 (5,1)	19,5 (19,5)	0,5
— No traballo	----	46,7 (74,6)	6,7 (10,7)	9,2 (14,7)	37,4

(*).— Por “non pertinente” enténdese aqueles casos nos que o uso lingüístico non se produce, ó non existilo interlocutor sinalado. Por exemplo: entre aqueles xoves que non teñen noivo/a.

decadencia e/ou en proceso de proletarización.

Estas familias educan os seus fillos a partir dunha percepción construída socialmente, na cal a escola e os "bens" que nela se reparten -a cultura e as credenciais académicas- teñen un significado e un valor precisos. A aproximación etnográfica permítenos afirmar que é no proceso de socialización familiar onde se fragua o "fracaso" ou abandono prematuro do ciclo académico. A institución escolar, en todo caso, ten a responsabilidade de ignorar esta realidade, ó non ser capaz de recoñecelo significado cultural e social que ten para a comunidade á que supostamente serve. Pero vexamos, á luz da indagación etnográfica, algunhas claves deste desencontro.

Un dos datos máis sorprendentes da enquisa inicial é a resposta que deron a maior parte dos xoves que realizaron itinerarios académicos de curta duración cando se lles preguntou pola razón máis directa que motivou o seu abandono durante ou ó remata-lo ensino obrigatorio: o 50% responden simplemente que "non me gustaba", mentres que só o

8% aduciu problemas familiares de índole económica, e un 9% antepuxo a necesidade de poñerse a traballar.

Tras este xuízo "estético" atópase unha profunda fendadura, a que precisamente separa a cultura e as prácticas educativas do grupo social ó que pertencen a inmensa maioría destes xoves.

Esta distancia entre a escola e a comunidade pode apreciarse en diferentes aspectos. Un dos máis significativos refírese ós usos lingüísticos. Como se aprecia na táboa 2, a escola é o ámbito no cal se fala en maior porcentaxe "só en idioma castelán", e en menor porcentaxe "só en idioma galego", mentres que este, como idioma materno, é con moito o máis utilizado no medio familiar, no tempo libre cos grupos de iguais, ou no medio laboral.

Pero son as prácticas educativas das familias pequeno campesiñas, máis ou menos proletarizadas, as que mellor representan a distancia cultural entre a escola e a comunidade. De forma sintética, a lóxica destas prácticas pódese representar nunha serie de trazos definitorios:

En primeiro lugar, a percepción que teñen os adultos da escola é aínda a da escola que eles viviron, ou mellor dito, a da escola que non viviron ou á que acudiron de forma esporádica e incompleta. Hai que apuntar que o 41% dos pais dos xoves enquisados, inicialmente declararon non ter estudos primarios, e o 50% afirmou ter realizado só a primaria completa, pero cursada con irregularidade. Para a xeración dos pais, o Ensino Xeral Básico segue a te-lo mesmo significado propedéutico e terminal ca tiña a antiga Primaria, asignándolle unicamente o valor de proporcionar os saberes básicos (ler, escribir, contar). Resulta obvio aclarar que esta lectura no se corresponde en absoluto coa función académica e o valor social deste nivel educativo na sociedade actual.

Dende esta mesma percepción, o xuízo académico do profesor, como personificación da institución considérase como indiscutible e definitivo en base a "autoridade" pedagóxica que se lle atribúe como depositario e transmisor dos saberes que o curriculum escolar sanciona como básicos e necesarios para toda a comunidade. Esta crenza, e non a falla de tempo ou a carencia de interese, é a que explica en maior medi-

da por que este grupo de pais non acoden ou o fano esporadicamente (so "cando os chaman") a tratar cos docentes a problemática escolar dos seus fillos e fillas. Simplemente nin entenden nin asumen que poidan ter "competencia" sobre a cuestión.

Como unha consecuencia especialmente significativa desta percepción da escola obrigatoria, o "fracaso" (ou o "éxito") escolar enténdese como directamente dependente das cualidades innatas de cada individuo. Esta crenza é interiorizada polos propios xoves e evidénciase na frecuencia coa que utilizan expresións como "eu non vallo para estudar" ou "eu non son intelixente". Cando os problemas de progresión escolar aparecen (suspensos, repeticións, desercións...) esta crenza actúa en forma de realidade inevitable para pais e fillos: "non se pode loitar contra a natureza", e hai que aceptalo con máis ou menos resignación.

Sen embargo, en aparente contradicción, as mesmas familias desexan e manifestan expectativas de que os seus fillos realicen itinerarios académicos de longa duración. Recoñecen o valor das credenciais académicas en tanto se identifica a súa posesión con destinos ocupacionais e

posicións de alto prestixio social. Pero os desexos non son a realidade, sobre todo ó non domina-las actitudes e as prácticas educativas e socializadoras que os farían posibles. Esta disonancia entre as expectativas familiares e as súas prácticas educativas apréciase, por exemplo, na escasa importancia que se lle concede ós hábitos de estudo, ós complementos culturais ou á supervisión continuada da actividade escolar dos fillos.

Dado que para a xeración dos pais deste grupo social a institución escolar e os profesionais a ela ligados, os mestres, teñen o "saber" e a "autoridade" pedagóxica para decidir se os alumnos son ou non "válidos" para continuar estudando, o nivel de directividade e intervención sobre os seus fillos é mínimo ou inexistente. A súa actitude pode definirse como de "deixar facer", ata o punto de inhibirse en momentos críticos do decorrer académico dos seus fillos, deixando na súas mans, por exemplo, a decisión sobre se continuar ou non estudando ó remata-la etapa do ensino obrigatorio.

Cando se produce o abandono escolar ó remate da EXB, rapidamente o grupo familiar e o enerucillado

de relacións que este establece coa comunidade mobiliza as redes sociais que dan acceso ós circuitos de inserción laboral. Circuitos que, como xa apuntamos, limitan o seu círculo de influencia ós sectores máis precarios e inestables do mercado de traballo, case sempre dentro da chamada economía somerxida ou "non oficial". Neste ambiente, o capital académico incorporado na escola non ten nin se lle outorga valor ningún (salvo, claro está, o valor intrínseco dunha formación básica xeral).

Unha vez introducido neste circuito laboral precario, soen poñerse en práctica unha serie de estratexias de cualificación que recordan a figura dos aprendices nos gremios medievais: aprendizaxe por imitación dos máis "vellos", inmersión pola práctica e o traballo cotián, realización de tarefas progresivamente máis complexas... proceso de cualificación informal que será fundamental para, nunha segunda etapa, intentar introducirse nas marxes do mercado do traballo oficial.

Como xa expresamos, os propios xoves asumen o abandono do circuito académico graduado como falla de capacidade persoal. Unha das

consecuencias máis importantes desta interpretación é que dificilmente intentan integrase noutros circuitos educativos do sistema formal, ou en opcións académicas non formais. Nin sequera aquelas ofertas que poderían estar directamente enfocadas a adquirir unha cualificación laboral específica parecen te-lo suficiente atractivo. Na orixe deste rexeitamento hai que comprender que o fracaso e o abandono académico temperán é interpretado e interiorizado como un fracaso académico definitivo.

A percepción da escola e das prácticas sociais en relación con ela, deste grupo social, contrasta coa situación na que se conforman os itinerarios académicos de longa duración. É dicir, coa realidade social daqueles xoves que chegan a realizar estudos superiores, que supoñen unha proporción non superior a un de cada dez. Para entende-la lóxica social da que estes itinerarios son posibles, é necesario recordar que a orixe familiar destes e destas xoves sitúase maioritariamente entre as

“clases medias” do municipio: o campesiñado “acomodado”, pequenos comerciantes, e profesionais.¹⁵ A estratexia e as prácticas educativas despregadas por estes grupos sociais ofrecen unha orientación substancialmente distinta ás que acabamos de describir.

Para os pais e para os propios xoves o éxito escolar é máis unha consecuencia do traballo e do esforzo continuado ca das calidades innatas dos individuos, valoración que se integra no marco asumido dunha “ética do esforzo persoal”, que se oe aparecer asociada coas denominadas clases medias. Neste marco, o tempo dedicado ó traballo escolar considérase como unha inversión para acceder a un futuro mellor, sempre en termos de igualar ou mellora-la posición social e económica de partida. Para este grupo social o ensino primario obrigatorio non ten valor en si mesmo, senón como un escalón necesario e imprescindible para ascender na rede escolar a niveis superiores.

15. Estes grupos socio-profesionais están representados de forma minoritaria en Brión. Baixo o epígrafe de “campesiños acomodados” recoñecemos a un número reducido de familias campesiñas que posúen explotacións agropecuarias viables polo seu tamaño e polo nivel de modernización e capitalización acadado. Salvo raras excepcións, estas familias xa herdán as bases de esta condición de xeracións precedentes en forma de propiedades ou de capital acumulado na emigración e posteriormente retornado e investido en actividades agropecuarias.

A visión a medio e longo prazo na construción do itinerario escolar fai que as decisións sobre a súa prolongación, configuración e desenvolvemento estean claramente tuteladas e determinadas polos proxenitores. Se unha das características definitorias dos itinerarios de "curta duración" é a inhibición dos pais diante do devir escolar dos seus fillos, nestes casos adóptase unha actitude directiva que determina a dirección do itinerario a seguir, o paso dun nivel académico a outro, as medidas a tomar en caso de producirse problemas escolares, ou o tipo de centro escolar no cal el ou ela pasará a cursa-las diferentes etapas.

Dentro desta mesma lóxica, os problemas escolares ocasionais raramente son interpretados como fracasos definitivos. No caso de producirse, as familias presionan ós xoves para que non interrompan o seu itinerario escolar, e non dubidan investir en facilitar actividades académicas compensadoras para superar tales problemas.

Entre os xoves pertencentes a este grupo que analizamos en profundidade a través da construción das súas historias de vida, atopamos

como pauta redundante a existencia de antecedentes, no medio familiar próximo, de parentes (pais, tios, irmáns e /ou avós) que chegaron a realizar estudos superiores. Estes familiares actúan como modelos e exemplos a emular. Os seus itinerarios académicos e de inserción social constituén referencias de logro: establecen un principio mínimo de aspiracións, ofrecen exemplos de prácticas escolares de éxito que se intentan replicar e, en bastantes casos, condicionan a especialización académica e a elección vocacional pola que finalmente se opta.

Por seguir esta "tradición familiar", ou tamén por emular casos coñecidos, repítense prácticas escolares e familiares asociadas con itinerarios académicos de éxito. A máis estendida e repetida consiste en matricularlos fillos en centros privados, considerados "de elite" da cidade de Santiago. Esta decisión soe adoptarse ou ben nos últimos cursos do ensino primario, ou xa para cursar o Bacharelato.

¿Cal é o papel da institución escolar e os profesionais que nela traballan diante de formas tan diferentes de afronta-la adquisición de

material académico? En xeral, para os mestres ¹⁶ estas realidades aparecen esvaecidas por tópicos: que a maioría dos pais "non se preocupa" polo itinerario escolar dos fillos, que aqueles rapaces ou rapazas que abandonan fano "porque queren" ou porque "non valen para estudar", que existen grandes carencias económicas que limitan as posibilidades de sufragar itinerarios académicos longos, que o "ambiente cultural" (sic) non é máis o adecuado, etc.

A presenza destes tópicos e doutros similares na percepción que teñen os mestres sobre a comunidade na que actúan, exemplifica o papel que xoga a escola diante dunha realidade que nin sequera alcanza a comprender. Para os mestres é o "subdesenvolvemento económico", e os epifenómenos desta realidade a nivel cultural e social, o causante da alta taxa de fracasos e abandonos (practicamente sete de cada dez xoves), xa no ensino primario. Implicitamente, esta lectura supón considerar que o traballo pedagóxico é improbable (dentro do pouco apoio - falla de recursos, condicións de tra-

ballo, remuneración, "status" profesional, etc.- que os ensinantes afirman recibir da Administración e da sociedade), ou que, en todo caso, as condicións socioeconómicas da comunidade impiden o seu aproveitamento.

A reflexión final que quería trasladar, alude precisamente ó papel que xoga a escola diante de realidades sociais e culturais coma a que aquí queda reflectida. Na reforma do Sistema Educativo español aberta pola implantación da LOXSE, establece como un dos obxetivos básicos a necesidade de adaptalos procesos pedagóxicos á diversidade do alumnado. Pero lendo e examinando os documentos oficiais e paraoficiais sobre o que este principio significa, é fácil chegar á sensación de que se está a falar dunha diversidade entendida só dende a perspectiva das diferencias individuais, deixando nun segundo termo aquelas diferencias de carácter social e/ou cultural; distorsión na que probablemente ten moito que ver a orientación psicoloxista na que a Reforma educativa está inspirada.

16. Como complemento ó traballo etnográfico sobre os itinerarios de inserción xuvenil realizamos unha serie de entrevistas ós que denominamos "membros clave da comunidade". Dentro de esta categoría incluímos, entre outros, a mestres e mestras que exercen en Brión a súa tarefa profesional, tanto do único centro escolar completo que nese momento existía como das escolas unitarias distribuídas nas oito parroquias do municipio.

Na comunidade onde realizámo-la nosa investigación, que a escola actuase tendo en conta a distancia que as separa da cultura e das prácticas sociais da maioría da poboación debería supoñer unha formulación en profundidade do traballo pedagóxico que realiza. Como premisa para este cambio sería necesario reconecelas lóxicas profundas que subxacen ás prácticas socializadoras das familias campesiñas, recoñecemento necesario para poder superar, ou polo menos intentalo, as funcións lexitimadoras e reproductoras dunha discriminación á que contribúe a escola ó ignoralas. Como intervencións iniciais nesta dirección, sería necesario adoptar accións dirixidas a unha mellor comunicación cos grupos

familiares, como premisa para á comprensión e aceptación de como estes interpretan e afrontan a experiencia académica das novas xeracións. Só dende unha nova concepción do traballo escolar e docente sería posible tender pontes na brecha que separa a cultura escolar da cultura das comunidades rurais, e dos diferentes grupos sociais que as integran.

Este achegamento da escola á comunidade non debe limitarse ó tópico da "adaptación dos contidos a transmitir", senón que debe incidir nas prácticas de socialización familiares en relación coa escola, e na adaptación das prácticas á realidade social da comunidade.¹⁷

17. A crenza por parte dos mestres de que a maioría dos pais no acoden á escola a interesarse pola evolución dos seus fillos porque "non lles importa" e complementaríala á que estes teñen sobre a "infalibilidade" do xuízo académico que outorgan os mestres. Para romper esta lóxica do desencontro só queda o traballo directo coas familias, aínda en detrimento dos recursos e do tempo dedicado o traballo na aula. Experiencias positivas e xa asentadas como a de "Preescolar na Casa", ofrecen pautas a seguir nesta liña.

A escola de Doloriñas, óleo de Julia Minguiñón

BIBLIOGRAFÍA

- Alonso, L., M^a.R. Sampedro, e J.I. Vicente, (1991): *Mujer y ruralidad. El círculo quebrado*. Ministerio de Asuntos Sociales-Instituto de la Mujer, Madrid.
- Bertaux, D. (1977): *Destins personnels et structure de classe*. PUF, París.
- Bertaux, D. (1980): "La approche biographique: sa validité méthodologique, ses potentialités". *Cahiers Internationaux de Sociologie*, Vol.LXIX.
- Bertaux, D. (1981): *Biography and society. The live history approach in the social sciences*. Sage, Beberly Hills.
- Casaseca, S (1990): *Los Ancares: educación y subdesarrollo*. Junta de Castilla y León-Universidad de Salamanca, Salamanca.
- Champagne, P. (1979): "Jeunes agriculteurs et vieux paysans. Crise de sucesión et apparition du troisième age". *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, N°26/27, pp.83-107.
- Champagne, P. (1986): "La reproduction de l'identité". *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, N°65, pp. 41-64.
- Champagne, P. e S. Maresca, (1986): *De la sucesion familiar á l'installation professionnelle*. INRA, París.
- Goetz, J.P. e M.D. Le Compte, (1988): *Etnografía y diseño cualitativo en investigación educativa*. Morata, Madrid.
- Iturra, R. (1990a): *Fujirás á escola para traballar a terra. Ensaio de Antropología Social sobre o insucesso escolar*. Escher, Lisboa.
- Iturra, R. (1990b): *A construção social do insucesso escolar. Memoria de aprendizagem en Vila Ruiva*. Escher, Lisboa.
- Iturra, R. (1993): "Letrados y campesinos: el método experimental en Antropología Económica", en Sevilla, e; Gonzalez, M (Eds.): *Ecología, campesinado e historia*. La Piqueta, Madrid.
- Meira, P.A. (1990): "Orixe social e desigualdade de oportunidades educativas" en Caride, J.A. (Dr.): *A educación en Galicia. Informe Cero: problemas e perspectivas*. ICE-Universidade de Santiago, Santiago, pp. 65-94.
- Meira, P.A. (1993): *La inserción social en los jóvenes de la Galicia rural: perspectivas escolares, familiares y profesionales en un contexto local*. Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago, Santiago (edición de microfichas).
- Mendez, L. (1988): *Cousas de mulleres. Campesinas, poder y vida cotidiana*. Anthropos, Barcelona.
- Novoa, A. e M. Finger, (1988): *O método (auto)biográfico e a formação*. Ministerio de Saude, Lisboa.
- Pujadas, J.J. (1992): *El método biográfico: el uso de las historias de vida en ciencias sociales*. CIS, Madrid.
- Reboul, C. (1981): "L'apprentissage familial des métiers de l'agriculture". *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, N° 39, pp. 113-120.
- Requena, F. (1991): *Redes sociales y mercado de trabajo*. CIS, Madrid.